

OUD HOORN

KWARTAALBLAD VAN DE VERENIGING OUD HOORN

17e jaargang nr. 1, 15 maart 1995

In dit nummer:

- Onderduikers achter de Ortskommandantur in '40-'45
- Hoorn in de Franse tijd: 1795-1813
- Nieuwbouwplannen Visserseiland

COLOFON:

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Hoorn.

Losse nummers, voorzover voorradig verkrijgbaar tegen betaling van f 5,— per stuk voor leden en f 7,50 voor niet-leden bij het verspreidingsadres.

Bestuur:

A.G.F. van Weel, voorzitter
A. de Graaf, vice-voorzitter
Mw. M.P. Huisman, secretaris
Mw. P. van Leeuwen, tweede secretaris
W.L. van der Waal, penningmeester
L.P.M. Hoogeveen, archivaris
A. Boezaard
L.J. Faber
mw. L. Rensema-Brevet
J. Rietvink

Secretariaat:

Postbus 346, 1620 AH HOORN

Contributie Oud Hoorn:

minimaal f 35,— per jaar, inclusief toezending van het kwartaalblad.

Lidmaatschap voor het leven door:

- een éénmalige bijdrage van minimaal f 980,—, indien het lid 45 jaar of ouder is, of door:
- een éénmalige bijdrage van minimaal f 700,—, indien het lid 55 jaar of ouder is.

Giro 21 44 888 t.n.v.

Penningmeester Ver. Oud Hoorn,
Postbus 346, 1620 AH HOORN

Redactiecommissie:

L.P.M. Hoogeveen,
H.A. Lansdaal, H.W. Saaltink,
Femke Uiterwijk

Redactie-adres:

H.A. Lansdaal, Eikstraat 30,
1623 LT Hoorn

Voor informatie over het kwartaalblad en de vereniging:

F. Uiterwijk, Grote Oost 98
1621 BZ HOORN, tel. 02290 - 1 02 20

Ereleden:

Mr. Dr. B. Canneman,
oud-burgemeester †
H. Krijgsman, oud-bestuurslid †
C. Kuppers, oud-administrateur †
D. Breebaart, oud-voorzitter
Stichting Stadsherstel Hoorn
Drs. H.M. van den Berg,
kunsthistorica
J.L.N. Dijkstra, oud-redactielid †
J.M. Baltus, oud-voorzitter †

Copyright:

Gehele of gedeeltelijke overname van teksten en/of illustraties uit dit blad is alleen toegestaan na toestemming van de auteur of de redactie van Oud Hoorn.

Drukker van dit blad:

Drukkerij West-Friesland/Edecea BV,
Protonweg 32, Hoorn
Postbus 7, 1620 AA Hoorn

Oud Hoorn

Opgericht 7 juni 1917.

Artikel 2 der statuten, goedgekeurd door de algemene ledenvergadering van 25 november 1989 en vastgesteld bij notariële akte van 12 februari 1990: "De vereniging stelt zich ten doel het behouden van de schoonheid en het in herinnering houden van het verleden van de stad Hoorn, een en ander in de ruimste zin".

INHOUD

Grote Oost 6: Duitsers voor, onderduikers achter	3
Aaf en Dieuw, redders van mensen	6
Bestuursmededelingen	9
Hoorn en het provinciale monumenten project	11
Nieuwbouwplannen Visserseiland	12
Boekrecensies	15
Jaarverslag 1994 Oud Hoorn	16
Bedaarde Hollandse revolutie	21
Gerestaureerde woningen Ged. Appelhaven	29
Help de Lutherse en de Koepelkerk	31
Kent u Hoorn ook zo?	32
Stadsbeeld	34
Jaarcijfers Oud Hoorn	38
Men vraagt ons	40
Hoe Hoorn veranderde	44

Bij de voorplaat:

In het Drechterlandse huis aan het Grote Oost was in de jaren '42-'45 de Ortskommandatur van de Duitse bezetters gevestigd.

Onder links Aaf Dell en Dieuw van Vliet, die in de conciërgewoning achter het pand zeven onderduikers verborgen hielden.

Rechts de huidige panden van het waterschap Westfriesland.

Foto's en illustraties:

W.L. van der Waal, Femke Uiterwijk, G.J. Scholten, collectie Dick Dell, verzameling Westfries Museum, collectie Altorffer, collectie Gem. Archief Amsterdam.

Volgend nummer en inleverdatum kopij:

Het volgende nummer (17e jaargang nr. 2) zal omstreeks 15 juni 1995 verschijnen. U wordt verzocht eventuele kopij voor dit nummer uiterlijk 8 mei a.s. in te leveren bij het redactie-adres:

H.A. Lansdaal, Eikstraat 30, 1623 LT Hoorn.

Westfries Museum:

Rode Steen 1, Hoorn (tel. 1 55 97). Geopend: het gehele jaar, maandag t/m vrijdag van 11.00 -17.00 uur, zaterdag en zondag van 14.00-17.00 uur.
Bureau: Achterom 2-4, 1621 KV Hoorn.

Archiefdienst Westfriesse Gemeenten:

Het streekarchief is gevestigd in het Stadhuis van Hoorn, Nieuwe Steen 1 tel. 02290 - 5 22 00. Postadres: Archiefdienst Westfriesse Gemeenten, Postbus 603, 1620 AR HOORN

De studiezaal is geopend van maandag t/m vrijdag van 9.00-17.00 uur. Avondopenstelling m.i.v. september 1993 elke tweede en vierde maandag van de maand van 19.00-22.00 uur, behalve in juli en augustus.

Tussen 12.30 en 13.30 en ná 16.45 uur kunnen geen stukken meer worden aangevraagd.

Door het archief verricht onderzoek f 17,00 per half uur; fotokopieën f 0,90.

Eigen onderzoek op de studiezaal en het lenen van boeken uit de bibliotheek (niet alles wordt uitgeleend) is gratis.

Tijdens de
oorlogs-
jaren '42-'43

Grote Oost 6: Duitsers voor, zeven onderduikers achter

door Herman Lansdaal

Het is meer dan 50 jaar geleden, maar het staat Dick Dell nog allemaal haarscherp voor de geest. Een jongen van 15/16 was 'ie toen. Twee, drie keer in de week stapte Dick langs een Duitse schildwacht het Drechterlandse huis aan Grote Oost 6 binnen. Zogenaamd om zijn tante te bezoeken, Aaf Dell die met haar vriendin Dieuw van Vliet in het conciërgewoning achter het monumentale pand uit 1728 woonde.

In werkelijkheid smokkelde kleine Dick shag, sigaretten, "eigen teelt" en lectuur naar binnen voor zeven onderduikers die zich schuil hielden op twee slaapkamers van het Hoornse achterhuis. De Duitsers-opwacht lieten Dick zonder argwaan passeren. Ze kenden hem, hij was er kind aan huis.

De ondergedoken mannen zaten bij Aaf Dell en Dieuw van Vliet letterlijk in het hol van de leeuw, op hooguit twintig passen afstand van de bezetters. De conciërgewoning was (en is nog steeds) verbonden met Grote Oost 6 via een halletje. De deur van de woning van de dames kwam uit in die hal. De Duitsers hadden zo naar binnen kunnen stappen. Het is nooit gebeurd.

De zeven man boven voelden als het ware de hete adem van de vijand in de nek. Ze zijn nooit gepakt. Ze hebben de oorlog heelhuids overleefd. Ongelooflijk, maar waar.

De zeven hadden hun redding zonder twijfel te danken aan de twee Hoornse vrouwen, die even dapper als koelbloedig waren.

Ze hielpen overigens nog veel meer mensen de dans ontspringen, joden vooral. Aaf en Dieuw kregen daarbij onmisbare hulp van Odile Moereels, de directrice van het Stadsziekenhuis aan de Wisselstraat. Samen zouden ze de oorlog door zeker 20 joden uit de handen van de bezetters hebben weten te houden.

Voor niemand bang

De Duitsers zijn nooit aan de weet gekomen wat zich in de jaren '42-'43 in het achterhuis afspeelde. Of ze lieten het niet blijken. De tantes deelden er de lakens uit, vooral Dieuw van Vliet. Ze waren voor niemand bang, riskeerden veel en vreesden geen sancties. Ze deden het omdat het moest, zouden ze later zeggen. Dieuw van Vliet organiseerde als de beste, nam initiatieven en durfde de Duitsers als het zo uitkwam lik op stuk te geven.

Haar vriendin Aaf Dell was anders, meer ingetogen, slim en intelligent. Ze was als onderwijzeres zeer gezien in Hoorn. Dat zou na de bevrijding ondubbelzinnig blijken. Dieuw was godsdienstonderwijzeres, ze preekte zondags in hervormde kerken in de wijde omgeving. Beide vrouwen waren vrijzinnig hervormd en zeer sociaal voelend. Ze droegen de ideeën van Aletta Jacobs, 's lands eerste feministe, met overtuiging uit. Dick Dell, 67 jaar nu en wonend in Bloemendaal, is er niet helemaal zeker van dat de Duitsers nooit iets geweten hebben van wat er in de conciërgewoning aan de hand was. "Ik twijfel, ik denk dat sommigen wel eens een oogje

hebben dicht geknepen, dat ze iets vermoed zullen hebben. Ze zaten er met een mannetje of acht, lui van de Wehrmacht. In en om het achterhuis moesten de onderduikers en allen die er van wisten heel omzichtig te werk gaan, ze moesten zó verschrikkelijk uitkijken.

Er mocht helemaal niks gebeuren, zoiets was bijna niet vol te houden. Er gebeurde natuurlijk toch wel eens iets wat de Duitsers aan het denken moet hebben gezet...."

Mild oordeel

Zelf kwam de jonge Dick wel eens in contact met ene Leo, de chauffeur van de Ortskommandantur. Hij zag 'm, die Leo, ook wel op de Nieuwendam, waar de Duitse bevelhebber in het door de Wehrmacht gevorderde huis van Nic. Ruyter (van de firma Pool) woonde.

De Ortskommandant liet zich er met de auto halen en brengen. Dick woonde met zijn ouders en zus Adien op Nieuwendam 26. Zijn vader, Dirk Dell, was directeur van de reinigingsdienst, tevens markt-, waag-, en havenmeester.

Als 'ie door de lange gang liep zag Dick wel eens een andere Duitse militair in de kelderkeuken bij een kastje stiekem naar de Engelse radio staan luisteren. Dick wist dat er een klein radiootje

**Heldhaftige
vrouwen
trotseerden de
vijand**

Dieuw van Vliet (zwarte hoed) verlaat de Orts-Kommandantur aan het Grote Oost 6 na de arrestatie van Aaf Dell. Ze moet weg. De verhuishuiswagen staat er al. Ze vertrekt naar de overkant, Rode Steen 13.

Kort na de bevrijding kwamen allen die in de oorlogsjaren betrokken waren bij het Hoornse achterhuis nog een keer voor een reünie bijeen. De foto werd genomen in de tuin. V.l.n.r.: Geert Dell, Gré Woudstra, Jo Dell, Guus Dull, Hans Barber, juffrouw Ceelen, Piet Bruin, Leo de Zoeten, Ies Themans, Willy Woudstra, Odile Moereels. Zittend: Aaf Laan, Dieuw van Vliet en Aaf Dell.

in stond. "Spannend" noemt hij de tijd, als 'ie er nog eens op terugkijkt, "niet angstig, wel interessant". Hij wil niet te hard oordelen over de Duitsers die in het Drechtelandse huis zaten. "Ze vielen wel mee, vond ik. Het waren gewone soldaten, die liever thuis waren. Ach alle mensen zijn toch gelijk, ook Duitsers hoor".

In het Drechtelandse huis had de Wehrmacht sinds november 1942 de Ortskommandantur gevestigd. Soldaten liepen in en uit, ze bezetten er de zalen en zaten bij mooi weer in de waranda. Van daaruit keek je zo tegen de ramen van de conciërgewoning aan, waarachter de onderduikers in kleine slaapkamers de tijd doodden binnen hun ingeperkte vrijheid.

Voor Hans Barber, die diamantslijper van beroep was, nam Dick af en toe knikkers van klei mee. "Kon Hans een beetje met zijn vak bezig blijven". Barber vijlde dan facetjes in klei.

Min tien

Twee van de zeven onderduikers zijn anno 1995 nog in leven: Jo Dell, huisarts te Leersum, die Min 10 genoemd werd naar de gezamenlijke sterkte van zijn brilleglazen (-4 en -6) en Leo de Zoeten te Hilversum, gepensioneerd doctor in de chemie.

Leo de Zoeten werd als laatste van de zeven in juli '43 via de achteringang aan de tuinkant naar binnen geloodst. Hij was student in Utrecht, weigerde een loyaliteitsverklaring te ondertekenen en gaf evenmin gehoor aan de oproep om voor de Arbeitseinsatz naar Straatsburg te gaan. De Zoeten gaf ook niet thuis toen hij verplicht werd in eigen land deel te nemen aan de arbeidsdienst. Dan moest je onder meer spoorwegen bewaken en tankgrachten graven. Twee vrienden uit zijn HBS-tijd, Guus Dull en Piet Bruin die al in Hoorn achter het Grote Oost 6 waren ondergedoken, haalden hem op in Utrecht om erger te voorkomen.

"Ik was al eens met de zeeverkenner in de vakantie in Hoorn geweest. Het was toen groot feest in de stad, een kermis denk ik. Een jaar later gingen we dus weer, want dat feest hadden we onthouden.... Frappant dat ik er zes of zeven jaar later nog eens in het geheim belandde. Erg feestelijk was dat toen niet. Toch kan ik me niet herinneren dat ik angst had. Dat viel wel mee, ik was achttien moet je rekenen, zo jong. Dan zie je nog niet al die gevaren".

Drie joden

Leo de Zoeten bewaart een foto van een reünie kort na de oorlog, waarop allen die iets met het achterhuis te maken hadden gehad, voor het eerst zorgenloos bijeen waren. Hij noemt hun namen: Geert Dell, Gré Woudstra, Jo Dell, Guus Dull, Hans Barber, Piet Bruin, Leo de Zoeten, Ies Themans, Willy Woudstra, Odile Moereels, Aaf Laan, Dieuwke van Vliet, Aaf Dell en juffrouw Ceelen, hulp in de huishouding destijds, net als Aaf Laan overigens. Er waren drie joodse onderduikers bij: Ies Themans, Hans Barber en Willy Woudstra.

"Hans Barber kwam vrijwel gelijk met mij", vertelt De Zoeten. "Hij werkte als Amsterdammer in de matzefabriek van Willy Woudstra, die al in Hoorn zat ondergedoken. Hans Barber had net besloten zich toch maar aan te geven, toen Guus Dull en Piet Bruin hem kwamen halen om mee te gaan naar Hoorn. Dat was zijn redding. Hans en ik waren de laatsten. Mudjevol was het boven, vier sliepen op de grootste kamer, drie op de kleine. Ik lag op de grond op een matras, Guus Dull ook. We lagen aan het voeteneind van twee bedden. In het ene sliep Woudstra, in het andere Ies Themans, die zich Wim van Kampen noemde. Hans Barber, Piet Bruin en Jo Dell deelden de achterkamer. Jo Dell was er echter niet altijd. Ik heb geen idee waar die dan was. Misschien wel eens bij z'n oom en tante op de Nieuwendam".

Radio Oranje

De zeven moesten zich overdag in dezelfde kamers zien te vermaken. Voor de ramen hingen constant heel zorgvuldig de vitrages. Niemand waagde het zich openijk te vertonen. Als je door een kiertje keek kon je de Duitsers overdag in de tuin zien, of in de waranda waar ze wel zaten te kaarten. Voordat 's avonds het licht aan ging trokken ze de gordijnen angstvallig dicht. Geen kier bleef onbedekt. Radio Oranje was hun enige contact met de vrije wereld. In een kast stond een groot radio-toestel. Ze gingen vast niet voor 12 uur naar bed, want om 23.45u. meldde Radio Oranje zich stevast voor het laatste nieuws.

"Als we gingen slapen schoven we het raam omhoog, anders werd het bepaald geen frisse boel. De radio moest dus zacht staan. Af en toe kwamen de Duitsers wel eens terug. Je wist dat nooit. Op mooie zomeravonden zaten ze soms in de tuin. Je kon dus niets riskeren.

Toch zijn we ons een keer wezenloos geschrokken". De nu 70-jarige Hilversummer neuriet de herkenningstune van Radio Oranje (tut-tut-tut-tut/tut-tut-tut-tut), hij vergeet die nooit meer, zegt 'ie, wacht dan even en vertelt verder: "Einde uitzending, 12 uur, Guus Dull zou de radio uitzetten, draait 'ie de knop de verkeerde kant op... Vreselijk, Radio Oranje schalde door de kamer, keien keihard en het raam stond open. Willy en Les zaten verstijfd in bed, rechtop, ze hadden het niet meer. Onmiddellijk werd de radio afgezet, we wachtten in spanning, maar er gebeurde gelukkig niets. Het was winter en er liep op dat tijdstip niemand buiten, maar toch.."

Toilet-paniek

Nog hachelijker was op zekere dag het afschuwelijke moment in het halletje dat toegang gaf tot het Drechtlandse huis én tot de woning van de tantes. In het halletje stond de enige w.c. van het pand, ook bedoeld voor de bewoners van het achterhuis. Boven op het overloopje tussen beide slaapkamers stond alleen voor noodgevallen een emmer. De onderduikers konden slechts van het toilet gebruik maken als de Duitsers weg waren, vaak 's avonds of 's nachts en ieder geval tussen de middag. De bezetters gingen altijd om half een eten.

De Zoeten: "We moesten dus wel 's middags, of we wilden of niet. We noemden dat Workers Plee-time, min of meer naar de BBC- uitzending "Workers Play-time" voor fabrieksarbeiders in die jaren. Hoe bereikten we nou dat we móesten? We verzamelden peuken van de sigaretten die we van shag en eigen teelt hadden gerold. Tegen half een staken we een eerste afgeleide van die peuken op, dat was heel zwaar, zo kreeg je vanzelf aandrang en dan kon je naar de w.c.. Niet erg smakelijk", peinst De Zoeten als 'ie die excercitie in z'n herinnering terugroept, "maar zo ging dat".

Eenmaal liep het bijna fataal af toen een van de zeven tussen de middag op het toilet zat. Het was uitgerekend een van de drie joden in het huis, les Themans. Onverwacht klopte er een Duitser op de w.c.-deur. Themans moet doodsangsten hebben uitgestaan, toen 'ie merkte

dat de vijand voor de deur stond.

"Was heizst?" riep de Duitser opgewonden, "was heizst?", want de soldaat hoorde van alles. Tante Dieuw redde Themans echter uit zijn benarde positie. Ze had direct door wat er aan de hand was en verzon meteen een reuze smoes, vertelt De Zoeten.

"M'n vriendin is niet goed, zei ze tegen die Duitser, ze zit in haar nachtkleding op de w.c. Als U zich even wilt verwijderen, dan kan ze tenminste naar binnen. De Duitser ging. Tante Dieuw was onverschrokken. Zo redde ze les en ons".

"Bent u goed?"

Voor les Themans bleef het gevaar overigens niet tot die ene keer beperkt. Alsof het zo moest zijn. Van de zeven in het achterhuis zat vooral hij in de rats. Les zag overal spoken, zou De Zoeten zeggen. Overdag kwam je de deur niet uit, maar 's avonds laat of 's nachts gingen ze wel eens aan de wandel, een luchtje scheppen. Niet allemaal tegelijk, soms met twee of drie man, soms alleen. Ze slopen dan via het koetshuis aan de Appelhaven naar buiten.

les Themans liep daarbij een keer in het pikkedonker tegen de lamp. Een agent hield hem aan. Wat of 'ie daar deed, vroeg de agent, wie hij was en of 'ie maar even mee wilde gaan

"les heeft het er toen op gegokt", vertelt De Zoeten, "hij waagde het er op. Bent U goed? vroeg 'ie de agent, bent U goed? Ja, zei de agent. Schijnt U dan maar eens in m'n gezicht, zei les. Hij was de enige met een typisch Joods uiterlijk en z'n haar was pikzwart. Toen wist de agent wel genoeg. les kon gaan".

De joden hadden een eigen vluchtroute voor als het fout ging. Ze klommen dan over de schutting in de tuin van Nic. Korver, een broer van de moeder van Dick Dell. Door een smal steegje naast het huis van Korver (Ged.Appelhaven 4) kwamen ze op straat. Als de kust veilig was namen ze de benen.

Eten koken voor tien

De Wehrmacht kwam wel eens neuzen in de keukenkelder, waar Aaf Laan 's middags kookte voor zeven man

Drie mensenredders op een rijtje: Aaf Dell (links), Dieuw van Vliet en Odile Moereels. Op de schoot van de directrice van het Stadsziekenhuis zit Lodewijk Themans (Loekie), de baby wiens geboorte tot een drama leidde. Rechts Loekie's oma, Sara Themans, die tot 5 mei verborgen zat in het huis hoek Grote Oost-Appelsteeg.

en drie vrouwen. Er was altijd eten genoeg, de tantes hadden relaties en waar tekort was sprong directrice Moereels van het Stadsziekenhuis wel bij. Maar al die pannen op het vuur en eten voor wel tien personen.... wekte dat geen argwaan?

"De Duitsers hebben er in ieder geval één keer wat van gezegd", herinnert De Zoeten zich. "Ze snapten er natuurlijk niks van, zoveel eten, maar tante Dieuw had 'r antwoord snel klaar. Ze spelde de moffen glashard op de mouw dat Hollandse huisvrouwen vrij veel vooruit koken, vaak voor drie dagen tegelijk. Of ze het geloofd hebben weet ik niet, maar de Duitsers dropen af en ze vroegen er nooit meer naar".

De mannen werden op hun beurt ook voor keukenwerk ingeschakeld. Ze mochten vooral voor het ziekenhuis aan de bak, sperciebonen afhaken, teilen vol. Zuster Moereels bracht de handel zelf. Zaten ze met een paar man om beurten al die bonen te schonen. Ze hadden toch niks te doen. Bovendien hadden ze wel wat voor de zuster over.

"Ze was een aardig mens" weet De Zoeten nog, "Aaf Laan trouwens ook. Die kookte niet alleen, ze deed ook de was voor ons. Ik denk dat ze dat in de kelder deed, stiekem waarschijnlijk, maar dat weet ik niet. Achteraf vraag je je natuurlijk nog wel veel meer dingen af. Zo gaat dat toch altijd...".

Aaf Dell in arrest

Leo de Zoeten zat een half jaar ondergedoken, toen hij met Piet Bruin en Guus Dull besloot te proberen met Kerstmis '43 en oudejaarsdag thuis in Hilversum te zijn. Ze waagden het er op. De reis verliep zonder incidenten, hoewel De Zoeten niet meer weet hoe ze thuis zijn gekomen. In ieder geval niet met de trein, laat 'ie weten, dat was veel te gevaarlijk. Ze waren wel van plan terug te keren naar Hoorn, maar daar kwam niets meer van terecht. Kort nadat de drie in december het achterhuis hadden verlaten, werd Aaf Dell onverwacht gearresteerd. De Sicherheitsdienst had er lucht van gekregen dat zij een joodse baby had ondergebracht bij haar col-

lega Van den Berg aan de Drieboomlaan. Daar zaten al onderduikers. Door een noodlottig voorval kwam dat uit. Aaf Dell belandde in een Duits concentratiekamp, Dieuw van Vliet en Aaf Laan moesten de conciërgewoning uit. Toen het slechte nieuws over haar vriendin bekend werd, bracht tante Dieuw haar drie joodse onderduikers in allerijl onder in een paar kelders achter de keuken. Die kenden de Duitsers niet. "Een ervan was een kluis, een ander een wijnkelder" vertelt Dick Dell, "ik ben daar wel eens geweest". Jo Dell (Min 10) was toen al vertrokken, die zat ondergedoken bij z'n oom op de Nieuwendam.

Rode Steen 13

Een dag later had de koelbloedige Dieuw van Vliet via zuster Moereels al nieuwe onderduikadressen geregeld voor de drie joodse onderduikers. Ze pakte zelf haar spullen om naar de overkant te verhuizen: Rode Steen 13, het huis achter het Winstontheater, nu café De Klinker. Daar betrok ze de bovenwoning van het pand dat op de begane grond in gebruik was als praktijkruimte bij het doktersechtpaar Van Beek uit Alkmaar. Hij was keel-neus-en oorarts, zij oogarts.

Het duurde echter niet lang of Dieuw van Vliet verleende ook daar onderdak aan opgejaagde mensen: de broers Sally en Ies Themans, die niet meer wisten waar ze het zoeken moesten, verborg ze op de zolder.

"Ze zaten daar in de vluchtruimte onder een schuin dak" weet Dick Dell nog.

Alle sporen uit de onderduiktijd op Grote Oost 6 liet Dieuw zorgvuldig uitwissen voordat ze met Aaf Laan verkaste. En wat maar enigszins verdacht was nam ze mee of ze verdonkeremaande het. De Duitsers hielden het grote pand bezet tot de vijfde mei, waarna het Militair Gezag er tijdelijk beslag op legde.

De conciërgewoning bleef leeg tot de dag dat Dieuw van Vliet en Aaf Dell er opnieuw in trokken. Maar voordat het zó ver was hadden beiden nog zware beproevingen moeten doorstaan.

Daarover meer in: "Aaf en Dieuw, redders van mensen".

Aaf en Dieuw, redders van mensen

Hoe raakten Dieuw van Vliet en Aaf Dell betrokken bij het redden van mensen, die door de vijand werden opgejaagd?

Aaf had nog maar nét de conciërgewoning van haar vriendin Dieuw achter Grote Oost 6 betrokken toen de oorlog in 1940 uitbrak. Dieuw woonde daar al 25 jaar. Aanvankelijk met haar ouders, later alleen.

Ze kwamen van Enkhuizen. Daar was Dieuw in 1887 geboren. Haar vader was in 1915 benoemd tot huismeester in dienst van het waterschap Drechterland. Dieuw had dominee willen worden, maar dat kon een vrouw in die tijd wel vergeten. Ze koos daarom voor een loopbaan als godsdienstonderwijzeres.

Op de zondagsschool in Hoorn leerde ze de zes jaar jongere Aaf Dell kennen, onderwijzeres aan de Muntstraatschool. Aaf was een geboren Hoornse, dochter van een slager, die een winkel had in de Kerksteeg, nu Lange Kerkstraat geheten. Het klikte meteen tussen de twee. Toen vader Van Vliet in 1930 overleed, nam doch-

**Samen met
Odile Moereels,
directrice
Stadsziekenhuis**

ter Dieuw diens functie van conciërge over. Tien jaar (voorjaar '40) later trok Aaf bij Dieuw in na het overlijden van vader Dirk Dell. Vanuit het achterhuis bleven beide vrouwen normaal hun beroep vervullen. Er was huishoudelijk personeel voor de dagelijkse gang van zaken.

Tijdens de mobilisatietijd (1939) hadden ze Ies Themans leren kennen die zijn dienstplicht vervulde in het garnizoen te Hoorn. Themans op zijn beurt raakte

daar bevriend met Willy Woudstra.

Na de capitulatie zette Woudstra, die met zijn vrouw Gré uit Schotland was gekomen, in Amsterdam een matzefabriek op. In 1942 moest 'ie onderduiken na een razzia, die zijn gezinnetje (man, vrouw, baby) bijna fataal was geworden.

Onderduikers komen

Gré belandde in Hilversum bij een zuster van Dieuw van Vliet, Froukje, die met ene Bruin was getrouwd. Willy dook onder bij Dieuw, samen met Piet Bruin, een

De conciërgewoning achter Grote Oost 6, waar zich op de bovenverdieping zeven onderduikers lange tijd verborgen hielden. De Duitsers zaten bij mooi weer vaak in de tuin

zoon van Froukje. De student Bruin werd de grond te heet onder de voeten. Hij had geweigerd een verklaring van loyaliteit aan de Duitsers te ondertekenen. Het was toen augustus 1942.

Ies Themans voegde zich nog dezelfde maand Willy en Piet in de conciërgewoning. Hij was tante Dieuw en tante Aaf uit zijn mobilisatietijd niet vergeten. Zijn verzoek om onderdak bij beide vrouwen was niet tevergeefs. De drie mannen zaten er betrekkelijk veilig, want de Wehrmacht had het Drechtlandse huis nog niet gevorderd. Aanvankelijk leek dat wel het geval. Immers, op 7 augustus 1942 ontving dijkgraaf P.Groot Jzn. een bevel tot ontruiming van de kantoren. Binnen vier dagen moest het pand leeg zijn. Met man en macht werd er verhuisd naar Grote Oost 55, waar toen tot voor kort de Kamer van Koophandel had gezeteld.

Het waterschap had het nieuwe kantoor nog maar net betrokken of de Duitsers lieten weten dat ze zich vergist hadden. Een misverstand.... Het waterschap verhuisde daarop terug naar Grote Oost 6, totdat op 12 november '42 opnieuw een bevel tot ontruiming volgde. Toen bleek het echt waar te zijn.

De Wehrmacht nam de benedenverdieping van Grote Oost 4 en 6 in beslag. De onderduikers in het achterhuis vreesden het Spaans benauwd te krijgen, maar dat

viel mee. De Duitsers lieten zich er niet zien. En als er al eens gevaar dreigde dan wist vooral tante Dieuw dat wel te bezweren.

Odile Moereels

De hulpvaardigheid van Aaf en Dieuw bleef bij lange na niet beperkt tot het verschaffen van onderdak in de conciërgewoning. Waar ze konden stonden ze klaar voor mensen-in-nood. En zij niet alleen. Ze hadden een strijdbare bondgenoot in Odile Moereels, de directrice van het Stadsziekenhuis. Die liet jodinnen waar mogelijk als verpleegsters in het hospitaal werken. Op die manier zijn zeker naar schatting tien vrouwen in '40-'45 een macabere dans ontsprongen.

Odile Moereels was een Belgische, in Namen geboren. In 1921 werd ze, 40 jaar oud, verpleegster in het stadsziekenhuis, in 1930 hoofdzuster en een paar later directrice. Ze was net als Dieuw van Vliet koelbloedig. Als er een Duitse inval dreigde, verklaarde ze gewoon een barak tot besmet gebied : "roodvonk" heette het dan. Er durfde geen Duitser naar binnen. Vrouwen en mannen "in quarantaine" zaten er veilig...

Gerda Themans-Menco, die zich Steemans noemde, was een van die verpleegsters. Zij was in verwachting. Haar man Sally zat in huis bij belastingambtenaar G.W. Metz aan de Drieboomlaan. Sally's moeder verborg zich ook in Hoorn, in het pand Grote Oost, hoek Appelsteeg, waar deurwaarder Van Schoten woonde.

Op 22 november 1943 schonk Gerda Themans in het ziekenhuis het leven aan een gezonde jongen, Lodewijk Nehemia, roepnaam Loekie. De baby kon er om begrijpelijke redenen niet blijven. Aaf Dell regelde onderdak elders. Zij deed een beroep op haar collega Van de Berg van de Drieboomlaan, die al onderduikers in huis had. Van de Berg was onderwijzer aan de lagere school in de Messchaertstraat. Hij en zijn vrouw vonden het goed de baby in huis op te nemen.

Arrestaties

Op een avond in december bracht Aaf Dell zelf het kind in een postkarretje van de Wisselstraat naar de Drieboomlaan. Er leek geen vuiltje aan de lucht, maar toch sloeg het noodlot toe. Verregaande onvoorzichtigheid van een van de onderduikers in huize-Van de Berg leidde tot een drama. De man schreef familie in Rotterdam "dat er sinds kort ook een joodse baby in huis onderge-

Tientallen zorgden voor een grandioos welkom aan onderwijzers Aaf Dell, toen zij in juni terugkeerde uit Ravensbrück. Een tafel op de Rode Steen was bezaaid met bloemen.

doken zat". Hij zette naam en adres van de afzender op de enveloppe. Onbegrijpelijk. De brief werd onderschept, het vervolg laat zich raden.

Aaf Dell en Van de Berg werden gearresteerd. De Sicherheitsdienst haalde beiden op 10 februari 1944 tijdens de lesuren voor de klas vandaan. De onderduikers werden bij Van de Berg uit huis gehaald. Ze zijn nooit meer terug gezien, meester Van de Berg evenmin.

Mevrouw Van de Berg werd gesommeerd de baby de volgende dag in de Ortskommadantur te brengen. Ze deed het niet. De vrouw vluchtte nog diezelfde avond met baby Loekie en haar eigen kinderen naar een onderduikadres in De Goorn, waar het kind veilig opgroeide. Moeder Sally bleef in het stadsziekenhuis werken. Na de bevrijding werden vader Sally, moeder Gerda en zoontje Loekie herenigd. Lodewijk Themans woont nu, 53 jaar oud, in Israël. Hij leidt er een importbedrijf.

Tot ruim een maand voor de bevrijding zaten de broers Themans, Sally en Ies, ondergedoken op de zolder aan Rode Steen 13. Dieuw van Vliet was na de arrestatie van Aaf Dell noodgedwongen naar dat adres verhuisd. Het belette haar echter niet opnieuw onderdak te verlenen aan de joden, die zij intussen goed kende.

Concentratiekamp

Aaf Dell onderging vijftien maanden lang tot aan de bevrijding in Ravensbrück de verschrikkingen van het concentratiekamp. Dieuw van Vliet ontkwam evenmin aan een arrestatie. De SS deed kort voor het einde van de oorlog, op 24 maart 1945, een inval in haar bovenwoning. De broers Sally en Ies Themans konden ternauwernood via het dak naar het stadsziekenhuis vluchten, waar Odile Moereels voor een nieuwe schuilplaats zorgde. Het is nooit bekend geworden waarom Dieuw van Vliet en Aaf Laan, de huishoudelijke hulp uit de conciërgewoning, door de SS werden meegenomen. Beiden werden in Amsterdam gevangen gezet. Op 14 april konden ze vertrekken. Ze zijn toen lopend terug gegaan naar Hoorn. Ze deden er twee dagen over, want beide vrouwen waren slecht ter been. Uitgeput kwamen ze uiteindelijk thuis.

Aaf Dell is blijkens notities in het gemeente-archief van wijlen wethouder W.Wiese tot driemaal toe aan de gaskamer ontsnapt. Zij heeft onder alle verhoren gezwegen als het graf. Aaf Dell werd op 19 april 1945 uit het kamp ontslagen. Tot aan de bevrijding werd ze te werk gesteld in een "Arbeitsamt". Eenmaal bevrijd kon ze vanuit Ravensbrück aan haar terugtocht beginnen, die zeer moeizaam verliep. Na omzwervingen via Gronau, Büchholz en Remagen kwam ze pas eind mei bij haar broer Henk in Utrecht aan.

Ontroerend

Op 2 juni keerde Aaf Dell, sterk vermagerd maar geestelijk ongebroken, in Hoorn terug. De stad wist van haar komst. Op de Rode Steen stonden de mensen rijen dik te wachten, leerlingen en ouders, familie en vrienden. Een ontroerende ontvangst viel haar ten deel in de stad, die weer in vrijheid kon ademen. Dieuw van Vliet heeft nooit aan haar terugkeer getwijfeld. Aan alle ellende was voor beiden een verlossend slot gekomen. Halverwege 1947 verlieten ze de conciërgewoning voorgoed om zich in Spanbroek te vestigen. Ze bleven van daaruit gewoon hun werk als onderwijzeres doen. Eind jaren '50 vertrokken ze terug naar Hoorn om aan de Noorderstraat (nummer 10) te gaan wonen. Dieuw preekte af en toe nog, maar Aaf had haar baan als on-

Dirigent Gerard Boedijn was ook bij de ontvangst van Hoorns geziene onderwijzeres. Hij bracht haar met koor en orkest een muzikale hulde.

derwijzeres na 43 jaar, 11 maanden en 8 dagen intussen opgegeven.

In 1962 kregen Aaf en Dieuw van de voormalige onderduikers uit dankbaarheid een reis naar Israël aangeboden. In 1972 werden de dames op aanvraag van Sally Themans (Loekie's vader) onderscheiden met de Medaille de Justes van Yad Vashem, een hoge Israëlische onderscheiding die posthuum ook aan zuster Odile Moereels werd toegekend.

Eind '68 betrokken de vriendinnen een dubbele kamer in het Liornehuis. Op 2 oktober 1974 overleed daar Dieuw van Vliet, 87 jaar oud. Een jaar later, 10 oktober, stierf Aaf Dell in de ouderdom van 81 jaar.

Dr.J.Presser heeft in zijn in 1948 uitgegeven standaardwerk "De Ondergang" (deel 2, pag. 262) een passage gewijd aan Dieuw van Vliet, die ook voor Aaf Dell had mogen gelden. Er staat :

"Misschien was het inderdaad niet zo dwaas, wat "tante Dieuw" in Hoorn deed, bewoonster van het door de Duitsers als Ortskommandantur ingerichte huis, waarin zij tevens de gastvrouw was van acht joden".

Drs. W.F.G. Wiese, oud-wethouder van Hoorn, werd na het overlijden van Dieuw om medewerking gevraagd bij het afwerken van haar boedel. In NOTITIES schrijft hij daar het volgende over: Vanaf 1945 heb ik vooral met mej. Van Vliet samengewerkt en beide dames leren kennen als van uitzonderlijke moed, doorzettingsvermogen en betrouwbaarheid, wars van alle publiciteit. Daarom staat in Pressers boek alleen maar "tante Dieuw".